

ΔΗΜΟΣΙΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 4^{ΗΣ} ΜΑΪΟΥ 2006

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΒΙΒΛΙΩΝ

1. *Αθανασίου Ριζάκη, Σοφίας Ζουμπάκη, με συνεργασία Μαρίας Καντιρέα, Roman Peloponnese I, Roman Personal Names in their Social Context (Achaia, Arcadia, Argolis, Corinthia and Eleia),*

2. *Αθανασίου Ριζάκη, Σοφίας Ζουμπάκη και Κλαούντιας Λεπενιώτη, Roman Peloponnese II, Roman Personal Names in their Social Context (Lakonia and Messenia),*

3. *Σοφίας Ζουμπάκη, Elis und Olympia in der Kaiserzeit. Das Leben einer Gesellschaft, zwischen Stadt und Heiligtum auf prosopographischer Grundlage,*

4. *Σοφίας Ζουμπάκη, Prosopographie der Eleer, bis zum 1. Jh. v. Chr.,* υπό του Ακαδημαϊκού κ. Μιχαήλ Σακελλαρίου.

Έχω την τιμή να παρουσιάσω στη σημερινή δημοσία συνεδρία της Ακαδημίας Αθηνών τέσσερα έργα με κοινά στοιχεία.

Ο κ. Ριζάκης σπούδασε στη Θεσσαλονίκη (πτυχίο) και στη Λυών (maîtrise και doctorat d'État). Τον προέτρεψα να άφοσιωθεί στην έρευνα του έλληνικού χώρου κατά τη ρωμαιοκρατία. Τοῦ έδωσα ως θέμα διδακτορικής διατριβής την Άχαία κατά τους ρωμαϊκούς χρόνους και τοῦ συνέστησα να σπουδάσει τους ρωμαϊκούς έπαρχιακούς θεσμούς στη Δυτ. Εὐρώπη και στην Άφρική, για να κατανοεί τις σχετικές πληροφορίες από τον έλλαδικό χώρο. Μετά την επιστροφή του στην Ελλάδα το 1975, άποπεράτωσε τη διδακτορική του διατριβή υπό τους J. Rougé (ρωμαϊκή ιστορία, θεσμοί), J. Poullieux (έλληνική έπιγραφική, θεσμοί), J. Marcillet (λατινική έπιγραφική, θεσμοί).

Τὸν προσέλαβα στὸ Κ.Ε.Ρ.Α. ἀμέσως μετὰ τὴν ἴδρυσή του καὶ τὸν ὄρισα προ-ἱστάμενο τοῦ προγράμματος Νοτ. Ἑλλάδος. Ἐκτοτε ἔχει δημοσιεύσει 3 μεγάλα αὐτοτελῆ ἔργα καὶ 3 συλλογικά ὑπὸ τὴ διεύθυνσή του, καθὼς καὶ δεκάδες ἄρθρων σὲ ἔγκριτα ξένα περιοδικὰ καὶ ἀνακοινώσεις σὲ διεθνῆ συνέδρια.

Πρὸ τοῦ κ. Ριζάκη ἡ ρωμαϊκὴ Ἀχαΐα ἦταν παραμελημένη ἀπὸ τὴν ἔρευνα. Σήμερα ὁ κ. Ριζάκης εἶναι ὁ πιὸ σημαντικὸς μελετητὴς τῆς διεθνῶς. Πρὸ ἐτῶν τιμῆθηκε ἀπὸ τὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν μὲ χαλκὸ μετάλλιο γιὰ τὸ σύνολο τοῦ ἔως τότε ἔργου του. Εἶναι καθηγητὴς στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Nancy, χωρὶς νὰ πάψει νὰ διευθύνει τὸ πρόγραμμα Νοτίου Ἑλλάδος στὸ Κ.Ε.Ρ.Α.

Ἡ κυρία Ζουμπάκη προσελήφθη στὸ Κ.Ε.Ρ.Α. τὸ 1989 κατόπιν εἰσηγήσεως τοῦ κ. Ριζάκη. Μεταγενεστέρως ἔκαμε μεταπτυχιακὲς σπουδὲς στὴ Βιέννη 1990-1995, εἰδικευομένη στὴν ἀρχαία ἱστορία καὶ τὴν ἐπιγραφικὴ ὑπὸ τὸν καθηγητὴ P. Siewert. Ἐπὶ πλέον τῶν δύο αὐτοτελῶν ἔργων τῆς ποῦ παρουσιάζω σήμερα, ἡ κυρία Ζουμπάκη ἔχει δημοσιεύσει πολλὰ δεκάδες ἄρθρων σὲ ἔγκυρα περιοδικὰ καὶ ἀνακοινώσεις σὲ πρακτικὰ διεθνῶν συνεδρίων.

Τὰ κοινὰ σημεῖα τῶν τεσσάρων ἔργων εἶναι ἐξωτερικὰ καὶ ἐσωτερικά.

Ἐξωτερικὰ κοινὰ σημεῖα:

- Ἐκδόσεις τοῦ Κ.Ε.Ρ.Α., στὴ σειρά ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ.
- Ὅπως καὶ τὰ παρουσιασθέντα κατὰ τὴν προηγουμένη συνεδρία, ἀνήκουν στὴν ὁμάδα τῶν 16 ἔργων τοῦ Κ.Ε.Ρ.Α. ποῦ ἐνισχύθηκαν οἰκονομικὰ ἀπὸ τὸ ἔπαθλο τῆς ἀριστείας ποῦ ἐπέσπασε τὸ Κ.Ε.Ρ.Α. τὸ 2000 καὶ ποῦ μὲ τὴ σειρά τους ἀξίωσαν τὸ Κ.Ε.Ρ.Α. νὰ τιμηθεῖ μὲ νέο ἔπαθλο ἀριστείας τὸ 2005.

Ἐσωτερικὰ κοινὰ σημεῖα:

- Γεωγραφικὸς χώρος: Πελοπόννησος.
- Χρονικὴ περίοδος: Ρωμαϊκὴ ἐποχὴ.
- Μελέτη ἀνθρωπωνυμίων καὶ προσωπογραφία, ποῦ εἶναι συναφῆ γνωστικὰ πεδία.

Ἡ μελέτη τῶν ἀνθρωπωνυμίων καὶ παντὸς ἄλλου εἶδους ὀνομάτων (θεωνυμίων, τοπωνυμίων) προσελκύει γλωσσολόγους καὶ ἱστορικούς γιὰ λόγους ποῦ ἀποκρίνονται στὸ γνωστικὸ ἀντικείμενο τῶν μὲν ἢ τῶν δέ.

Τὰ πορίσματα ὀνοματολογικῶν μελετῶν γιὰ τὴν ἱστορία εἶναι ποικίλα. Θὰ περιορισθῶ στὸ πιὸ κτυπητὸ παράδειγμα. Τὸ μακεδονικὸ τμήμα τοῦ *Lexicon of Greek Personal Names*, τμήμα ποῦ συγκροτήθηκε μὲ τὴ συμβολὴ τοῦ Κ.Ε.Ρ.Α. βάσει τοῦ ἀρχείου του, ἔχει 13.517 Μακεδόνες μὲ 3.876 διαφορετικὰ ὀνόματα. Κατὰ μέσον ὄρο, δηλαδὴ, ἔχουμε ἓνα ὄνομα ἀνὰ τέσσερα πρόσωπα. Μὲ ἐλάχιστες

έξαιρέσεις αυτά τα όνόματα είναι ελληνικά, πολλά δὲ ἀπαντοῦν μόνο στὴ Μακεδονία. Ἡ διαπίστωση ὅτι οἱ Μακεδόνες μπορούσαν νὰ δημιουργοῦν τόσο μεγάλη ποικιλία ἐλληνικῶν ἀνθρωπωνυμίων ἀποτελεῖ μία νέα, ἰσχυρότατη δέ, ἀπόδειξη τῆς ἐλληνικότητάς τους.

Σὲ ὅλες τὶς ἀρχαῖες ἐλληνικὲς (καθὼς καὶ, ἀργότερα, στὶς ἐλληνίζουσες) κοινωνίες παρατηροῦνται τὰ ἐξῆς φαινόμενα: 1) Ἡ ὀνοματοθεσία εἶναι ἰδιωτικὴ ὑπόθεση. 2) Οἱ ὀνοματοθέτες εἶναι καὶ ἱκανοὶ καὶ ἐλεύθεροὶ νὰ δημιουργοῦν πρωτότυπα ὀνόματα, ἔτσι ὥστε νὰ ἔχουμε πολὺ μεγάλο ἀριθμὸ ποικίλων ὀνομάτων. 3) Τὰ ἄτομα, στὸ ἐσωτερικὸ τῆς ἐπικρατείας τους διακρίνονται μὲ δύο ὀνόματα: τὸ προσωπικὸ ὄνομά τους καὶ τὸ ὄνομα τοῦ πατέρα τους. Στὴν Ἀθήνα πρόσθεταν ἕνα τρίτο: τὸ ὄνομα τοῦ δήμου, ὅπου ἦσαν ἐγγεγραμμένοι (π.χ. Θουκυδίδης Ὀλόρου Ἀλμίουσιος). Ἐκτὸς τῆς ἐπικρατείας τους οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες γίνονταν γνωστοὶ μὲ τὸ προσωπικὸ ὄνομά τους καὶ τὸ ὄνομα τοῦ κράτους τους ἢ τῆς χώρας τους (π.χ. Θουκυδίδης ὁ Ἀθηναῖος, Διόδωρος ὁ Σικελιώτης).

Τελείως διαφορετικὴ εἶναι ἡ ρωμαϊκὴ ὀνοματοθεσία. Σὲ τρία σημεῖα: 1) Κάθε ἄτομο διακρίνεται μὲ συνδυασμὸ τριῶν ὀνομάτων στὴν ἐξῆς σειρά: praenomen (κύριο ὄνομα), nomen gentilicium (ὄνομα τοῦ γένους) καὶ cognomen (ἐπωνύμιο, παρατσούκλι): Gaius Julius Caesar, Marcus Tullius Cicero. 2) Ἀντίθετα μὲ τοὺς Ἕλληνες, οἱ Ρωμαῖοι δημιούργησαν πολὺ λίγα κύρια ὀνόματα: Ἔτσι οἱ Γάιοι, οἱ Μάρκοι κ.λπ. ἦσαν ἀπειράριθμοι. Ἀλλὰ τὸ ἴδιο συνέβαινε μὲ τοὺς Ἰουλίους, τοὺς Τουλλίους κ.λπ. Ἔτσι τὰ δύο πρῶτα ὀνόματα δὲν φαίνονταν ἀρκετὰ γιὰ νὰ προσδιορίσουν ἕνα ἄτομο. Μόνο τὸ ἐπωνύμιο ἦταν ἀπόλυτα ἀτομικὸ, Caesar ἢ Cicero δὲν ὑπῆρξαν οὔτε πρὶν οὔτε συγχρόνως οὔτε μετὰ τὸν Καίσαρα ἢ τὸν Κικέρωνα. 3) Ἡ ἀπαραίτητη μνεία τοῦ ὀνόματος γένους διαφοροποιοῦσε ταξικὰ τοὺς Ρωμαῖοὺς πολίτες, ἀκόμη καὶ μετὰ τὴν πολιτικὴ ἐξίσωση τῶν πληθείων μὲ τοὺς πατρικίους. Καὶ ἐκ τῶν ὑστέρων δημιουργήθηκαν νέες κοινωνικὲς διακρίσεις μεταξὺ τῶν πληθείων γενῶν. 4) Ἀπὸ τὴ στιγμή πού ἡ Ρώμη ἄρχισε νὰ παρέχει πολιτικὰ δικαιώματα σὲ ξένους, ἦταν ἡ διοίκηση πού ἔδινε σὲ κάθε νέο πολίτη τὸ ὄνομά του, ἕνα ὄνομα πού φανέρωνε ἀμέσως τὴν κοινωνικὴ ἔνταξή του, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐποχὴ τῆς.

Ἔτσι ἡ μελέτη τῆς διαδόσεως ρωμαϊκῶν ὀνομάτων στὴν ἐλληνικὴ καὶ ἐλληνίζουσα Ἀνατολὴ ὀδηγεῖ σὲ ποικίλα πορίσματα, τὰ ὁποῖα ἀφοροῦν:

- στὶς σχέσεις μιᾶς περιοχῆς μὲ τὴ ρωμαϊκὴ κεντρικὴ ἐξουσία.
- στὴ διεπίδωση τῶν peregrini στὴ ρωμαϊκὴ κοινωνία.
- στὴν ἐπισήμανση οἰκογενειακῶν δεσμῶν, πελατειακῶν σχέσεων, κοινωνι-

κῆς κινητικότητας, ἀτομικῆς σταδιοδρομίας σημαντικῶν προσώπων στὰ πλαίσια τῆς πόλεως τους ἢ καὶ τῆς αὐτοκρατορίας.

Ὁ κ. Ριζάκης, πού ἔμαθε αὐτὰ τὰ πράγματα σπουδάζοντας τοὺς ρωμαϊκοὺς θεσμοὺς τῶν δυτικῶν ἐπαρχιῶν, συγκρότησε, τέσσερα χρόνια μετὰ τὴν εἴσοδό του στὸ Κ.Ε.Ρ.Α., μιὰ διεθνή ἐρευνητικὴ ομάδα με ἄνδρα μετὰ τὴν εἴσοδό του στὸ Κ.Ε.Ρ.Α., μιὰ διεθνή ἐρευνητικὴ ομάδα με στόχο τὴ συγκέντρωση καὶ μελέτη τῶν ρωμαϊκῶν ἀνθρωπωνυμιῶν στὶς ἑλληνόφωνες ρωμαϊκὲς ἐπαρχίες. Στὴν ἐν λόγω ομάδα μετέχουν καθηγητὲς καὶ ἐρευνητὲς ἀπὸ τὴν Εὐρώπη, τὴν Ἀμερικὴ καὶ τὴν Αὐστραλία. Ὁ ἴδιος ἔκαμε σχετικὲς προγραμματικὲς ἀνακοινώσεις σὲ διεθνῆ συνέδρια ἑλληνικῆς καὶ ρωμαϊκῆς ἐπιγραφικῆς, διοργάνωσε εἰδικὲς διεθνεῖς συναντήσεις, καὶ ἓνα συνέδριο, τὸ 1991, τοῦ ὁποῖου δημοσίευσε τὰ πρακτικὰ τὸ 1996 ὡς 21ο τόμο τῶν ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΩΝ, πού ἐκδίδει τὸ Κ.Ε.Ρ.Α.

Ἡ ἑλληνικὴ ἐρευνητικὴ ομάδα στὸ Κ.Ε.Ρ.Α., ὑπὸ τὴ διεύθυνση τοῦ κ. Ριζάκη, εἶναι ὀλιγάριθμη. Ἔχει μόνον μιὰ μόνιμη συνεργάτρια, τὴν κα Ζουμπάκη, καὶ δύο ἔκτακτες, τὶς κ.κ. Καντιρέα καὶ Λεπενιώτη. Ὡς πρῶτο ἔργο τῆς ἀνέλαβε καὶ διεκπεραίωσε τὰ ρωμαϊκὰ ὀνόματα τῆς Πελοποννήσου.

Τὸ ἔργο ὑποστηρίχθηκε ἀπὸ διάφορα εὐρωπαϊκὰ προγράμματα, ἀπὸ διακρατικὲς συνεργασίες μετὰ τὰ πανεπιστήμια Bordeaux καὶ Helsinki καὶ τὴν Année Philologique, καθὼς καὶ ἀπὸ μέρος τοῦ ἐπάθλου τῆς ἀριστείας πού ἐπέσπασε τὸ Κ.Ε.Ρ.Α. τὸ 2000.

Οἱ συγγραφεῖς διαμόρφωσαν μιὰ μέθοδο πρόσφορη γιὰ τὶς συνδῆκες, τὰ προβλήματα καὶ τὶς ἀπαιτήσεις τῆς ἐρευνᾶς τους. Ἀξιοποίησαν περισσότερες ἀπὸ 2000 ἐπιγραφές. Συγκέντρωσαν καὶ μελέτησαν ὀνόματα 2880 προσώπων. Διαπίστωσαν διάφορες κατηγορίες Πελοποννησίων: 1) Αὐτῶν πού ἔχουν τὴν ιδιότητα τοῦ Ρωμαίου πολίτη καὶ ὡς ἐκ τούτου φέρουν νομίμως πλῆρες ρωμαϊκὸ ὄνομα (κύριο, γένους, ἐπωνύμιο). 2) Αὐτῶν πού, χωρὶς νὰ ἔχουν τὴν ὡς ἄνω ιδιότητα, φέρουν αὐθαίρετα ὀνόματα ρωμαϊκοῦ τύπου. 3) Δούλων πού καὶ αὐτοὶ ἔχουν ρωμαϊκὰ ὀνόματα. Ἐπίσης διαπίστωσαν τὴν παρουσία Ρωμαίων, ἀξιωματῶν ἢ ἐπιχειρηματιῶν, καθὼς καὶ ξένων, καὶ κατάρτισαν γενεαλογικὰ δένδρα τῶν κυριοτέρων οἰκογενειῶν.

Ἐκτὸς τῶν δύο τόμων πού ἔχω τὴν τιμὴ νὰ παρουσιάξω, οἱ συγγραφεῖς κατάρτισαν ἠλεκτρονικὴ τράπεζα δεδομένων γιὰ περαιτέρω ἐπεξεργασία τοῦ ὕλικου καὶ διοχέτευσή του στὸ Διαδίκτυο.

Ἐξ ἄλλου προετοιμάζουν τὴν ἔκδοσιν καὶ τρίτου τόμου, ὅπου θὰ καταχωρί-

σουν συνθετικές μελέτες για την οικονομική, κοινωνική και πολιτική ιστορία της Πελοποννήσου επί ρωμαϊοκρατίας.

Περαιτέρω προεκτάσεις αυτής της βασικής έρευνας είναι η σύνταξη ειδικών άρθρων από τους έρευνητές, αλλά και η διάθεση του υλικού για τη συγγραφή διδακτορικών διατριβών στα ελληνικά, καθώς και σε γαλλικά πανεπιστήμια.

Ήδη σχεδιάζεται από τον κ. Ριζάκη και τους συνεργάτες του η μελέτη των ρωμαϊκών ονομάτων στις Κυκλάδες (πλήν Δήλου, για την οποία έχουν προηγηθεί γαλλικές εργασίες).

Τα δύο έργα της κυρίας Ζουμπάκη είναι προσωπογραφικά. Προσωπογραφία λέγεται ένα πεδίο της ιστορικής έρευνας που ασχολείται με σύνολα προσώπων μίας περιοχής. Προσέχει τις συγγένειες και τις άλλες σχέσεις μεταξύ τους, καθώς και τις ατομικές δραστηριότητές τους, επαγγελματικές, κοινωνικές και δημόσιες. Αυτές οι έρευνες, στηριγμένες σε επιγραφικά κείμενα, ρίχνουν φως σε επίπεδα και σε πτυχές της ιστορίας που αγνοούν οι κλασικές ιστορικές πηγές. Όταν έχουμε μεγάλους αριθμούς προσωπικών δεδομένων από μία περιοχή ή χρονική περίοδο, μπορούμε να εξαγάγουμε γενικότερα συμπεράσματα.

Από τέτοια ακριβώς δεδομένα, η κ. Σ. Ζουμπάκη εξάγει, στις δύο μονογραφίες της, σημαντικά συμπεράσματα για την κοινωνία, την οικονομία και άλλες πτυχές της ιστορίας της Ηλείας. Η πρώτη μάλιστα περιέχει χαρακτηριστικά στον τίτλο της τη διατύπωση “Η ζωή μίας κοινωνίας επί προσωπογραφικής βάσεως”, δηλώνοντας έτσι ότι στόχος είναι η μελέτη της κοινωνίας και μέσον η προσωπογραφία. Η κ. Ζουμπάκη επέτυχε το σκοπό που επιδίωξε, επειδή τα προσωπογραφικά δεδομένα που συγκέντρωσε για την Ηλεία κατά την αυτοκρατορική εποχή ήταν άφθονα και όμοιογενή. Επειδή δὲν συνέβαινε τὸ ἴδιο με τὰ δεδομένα παλαιότερων εποχῶν, περιορίσθηκε στην κατάρτιση μίας απλής προσωπογραφίας.

Τὸ πρῶτο βιβλίο τῆς κυρίας Σ. Ζουμπάκη ἔχει δύο μέρη, ἓνα συνθετικό και ἓνα καθαρά προσωπογραφικό. Θὰ σταθοῦμε γιὰ λίγο στὸ πρῶτο.

Αὐτὸ φωτίζει πολλές πλευρές τῆς ιστορίας τῆς Ηλείας: 1) Πολιτικά και θρησκευτικά αξιώματα, ὀργάνωση τοῦ ἱεροῦ τῆς Ὀλυμπίας, τέλεση Ὀλυμπιακῶν ἀγώνων. 2) Οἰκονομία, πληθυσμὸς, κοινωνικὴ διαστρωμάτωση. 3) Πολιτικὴ ὀργάνωση και θρησκευτικὴ ζωὴ. 4) Σχέσεις τῆς Ηλίδος με τὴ Ρώμη. Καθεστῶς τῆς Ηλίδος κατὰ τὰ ρωμαϊκὰ δέσμια. 5) Βαθμὸς ἐκρωμαϊσμοῦ τῆς περιοχῆς.

Ἡ συγγραφέας ἀποδεικνύεται δόκιμη ἐρευνήτρια κατὰ τὴ διατύπωση μεθοδολογικῶν κανόνων, τὴ θέση προβλημάτων καὶ τὴ συναγωγή συμπερασμάτων.

Τὸ δεύτερο βιβλίο της, μολονότι δὲν στοχεύει, λόγω τῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ ὕλικου, σὲ σύνθεση, ἔχει μίαν ἐκτενῆ εἰσαγωγή διαιρουμένη σὲ κεφάλαια, ποὺ ἀποτελοῦν συμβολὲς στὴν ἱστορία τῆς Ἡλείας ἀπὸ τὴν ἀρχαϊκὴ ἐποχὴ μέχρι τοῦ τελευταίου προ-χριστιανικοῦ αἰώνα.

- Τὸ πρῶτο κεφάλαιο πραγματεύεται τὰ ὄρια τοῦ κράτους τῆς Ἡλίδος κατὰ τὴν ἐξέλιξή τῶν συγκρούσεων τῆς πόλεως μὲ τοὺς Ἀρκάδες.

- Τὸ δεύτερο ἀπαντᾷ σὲ προβλήματα ποὺ ἐγείρονται ἀπὸ τὴ ρευστότητα στὴ χρῆση τῶν ὀνομάτων Ἡλειο καὶ Ἡλις.

- Τὸ τρίτο διακρίνει τίς πηγές σὲ εἶδη καὶ προβαίνει σὲ ἀξιολογικὴ διαβάθμισή τους.

Ἡ Ἡλεία δὲ διαδραμάτισε κεντρικὸ ρόλο στὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ ἱστορία. Γιὰ τοῦτο ἡ ἐρευνα ἐλκύσθηκε ἀπὸ τὸ ἱερὸ τῆς Ὀλυμπίας, ἀφήνοντας τὴν ὑπόλοιπη περιοχὴ στὸ ἡμίφως. Ὡστόσο τὸ κράτος τῆς πόλεως Ἡλίδος ποὺ κυριαρχοῦσε στὴν Ἡλεία καὶ τὴν Τριφυλίαν ἦταν μίαν περιφερικὴ δύναμη. Οἱ δύο ἐργασίες τῆς κ. Ζουμπάκη συμβάλλουν ἀποφασιστικὰ στὴν ἀνάδειξη αὐτοῦ τοῦ γεγονότος.

Γενικότερα, τὰ τέσσερα ἔργα ποὺ ἔχω τὴν τιμὴ νὰ σᾶς παρουσιάσω καταλαμβάνουν προέχουσα θέση στὰ πλαίσια τῶν μελετῶν ἀπὸ Ἕλληνες γιὰ τὸν ἐλληνικὸ χῶρο κατὰ τὴ ρωμαϊκὴ ἐποχὴ, οἱ ὁποῖες σημειώνουν προόδους κατὰ τὴν τελευταία εἰκοσαετία.